

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,

Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

hävdar författaren att kvinnans ställning stärktes mycket efter det tridentinska mötet. Visserligen var det bara inom aristokratin detta fick tydliga uttryck. Men det som där fick möjlighet att växa fram blev betydelsefullt. Som bevis på förändringen nämner författaren bl. a. att den påvliga nuntien i Paris 1623 rapporterade att alla viktiga initiativ utgick från kvinnor och – ett bevis av annat slag – att 75 % av alla skilsmäsoansökningar kom från kvinnor. Den feminism som framträder i Mlle de Scudéry's romaner från mitten av seklet hade, menar författaren, sin grund och förberedelse i verkligheten. Hon måste dock erkänna att kvinnorna trots de vidgade möjligheterna till utbildning i allmänhet skrev ett osäkrare språk än männen. Man kan göra samma iakttagelse i Sverige. Men resonemanget är något skevt: i skolan fick man inte lära sig skriva det egna språket. Om männen var skickligare i att skriva franska eller svenska, så hade de egentligen inte sin skolbildning att tacka för detta.

Det andra kapitlet i första delen handlar om salongs-kulturen och vad den var. Det intressantaste där är betoningen av salongs-kulturens karaktär av lek, konversationslek, sällskapslek och tankelek. Men det fanns också allvar. Man bekantade sig med filosofi. Descartes' filosofi med dess betoning av det enskilda medvetandet och dess förkastande av gamla auktoriteter tog kvinnorna till sig: den gav dem ett stöd gentemot männen. Flera av tidens »lärd kvinnor» var cartesianer. I striden mellan *les anciens* och *les modernes* ställde sig kvinnorna tydligt på de modernas sida.

Bokens andra del har rubriken »Von der Mündlichkeit zur Mündigkeit» och handlar som sagt om feministernas litterära verksamhet. De första huvudföremålen för undersökningar är Mlle de Scudéry's romaner *Le Grand Cyrus* (1649–53) och *Clélie* (1654–60). Den förra, som kom ut i etapper, blev en bestseller. Särskilt kvinnorna läste den och var angelägna om att bli porträtterade i de nya delar som skrevs. Boken ger nämligen under förklädnad »porträtt» av samtida personer. Det är just i studiet av porträttkonsten i denna roman och i tidens övriga litteratur som författaren utvinna de finaste resultaten. Porträtten, som utgår från den gamla retoriska genren lovtal, kunde användas till mycket, bl. a. till att förmedla författarens syn på män och kvinnor. Men feminismen framträder också på andra sätt. Skildringen av det keltiska idealsamhället i *Le Grand Cyrus* lånar färg av de antika framställningarna av sarmaternas rike med dess kvarlevande matriarkat, framhåller författaren. Om *Le Grand Cyrus* är tung barock, så har *Clélie* med sin känsloanalys mer av salongernas lätta anda och lekfullhet. Men det feministiska budskapet tränger fram även där. – Ett par andra, mindre väsentliga kapitel ägnas Mlle de Scudéry's noveller och ålderdomsskrifter. Studierna över den en gång så berömda men av litteraturhistorien länge föraktade författarinnan, som omfattar ca 70 sidor, ger konturerna till en ny och sannare bild.

Ett intressant avsnitt i boken är det som handlar om Mlle de Montpensier och hennes väninnor. Under 1600-talet hade platonismen inneburit en ny värdering av kvinnan: hon sågs som inkarnationen av dygden och mannens uppfostrare. Hennes yttre skönhet speglade den inre. Denna kvinnosyn utgjorde en viktig motbild till den traditionella kristna synen att kvinnan som Evas dotter var förlig för mannen liksom till uppfattningen att kvinnans

uppgift var att föra släktet vidare, en uppfattning med stark ställning inom lutherdomen. I svensk litteratur från mitten av 1600-talet ser vi flera spår av denna platoniska kvinnosyn, ibland även i bröllopsdikterna. I Frankrike hade den fått mycket större utbredning, delvis genom salongerna. Mlle de Montpensier och hennes väninnor är djupt misstroagna mot denna kvinnosyn. De framträder i stället med ett uttalat sanningskrav i sina litterära porträtt, och de drar sig inte för att tala om det fula och att uttrycka sig på ett bryskt sätt. Mlle de Montpensier har haft sina systrar i den moderna feminismen, i den falang som vill framträda som okvinnlig.

Det sista stora kapitlet ägnas Mme d'Aulnoy och hennes salongssagor. Mme d'Aulnoy skrev några mycket populära och även i Sverige mycket lästa romaner, men hon skrev också sagor, som hon gav ut i två samlingar om vardera fyra volymer 1697–98. De har helt kommit i skymundan för Perraults sagor, som gett henne impulsen till skrivandet, men det är orättvist, menar Renate Baader. Många av sagorna är väl berättade, men de har också ett klart feministiskt budskap. Perrault skrev 1694 en skrift som han kallade *Apologie des femmes*, men den är, framhåller författaren, i själva verket ett antipreciöst försvar för äktenskapet. I Mme d'Aulnoys sagor, som förnyar och fulländar salongslitteraturen, är kvinnans bestämmelse en annan än äktenskapet. Flera av dem handlar, under sagans förklädnad, om kvinnans möte med sexualiteten – inte mindre än fem sagor framställer mannen som djur! Kvinnorna lär sig acceptera sexualiteten och, som författaren kallar det, ge sig ut i det obekanta landet.

Renate Baader har gett oss ett viktigt bidrag till utforskningen av den tidiga feminismen. Hon har också på flera punkter visat att den traditionella litteraturhistorieskrivningen har försummat mycket och behandlat annat fördomsfullt.

Bernt Olsson

Tableaux de Paris et de la Cour de France 1739–1742. Lettres inédites de Carl Gustaf, comte de Tessin. Edition par Gunnar von Proschwitz. Acta Universitatis Gothoburgensis. – Jean Touzot, Paris, 1983.

Gustave III par ses lettres. Edition par Gunnar von Proschwitz. Bicentenaire de l'Académie suédoise. Svenska Akademiens handlingar 1986: 8. Norstedts, Stockholm – Jean Touzot, Paris, 1986.

Svensk litteraturhistorieskrivning har länge begränsats av att man ignorerat texter författade av svenskar på andra språk än modersmålet: latin, tyska, franska etc. När 1700-talskännaren Gunnar von Proschwitz utger ett urval franskspråkiga brev av Carl Gustaf Tessin resp. Gustaf III, har en bärande tanke varit att visa hur de båda författarna förmedlat franska ord, idéer och litterära impulser till sitt hemland, hur de bidragit till att göra Sverige delaktigt i den franskorienterade kulturella gemenskap som under 1700-talet var en självklarhet för bildade män och kvinnor över hela Europa. »Kosmopolitism» är ett nyckelord i de båda utgåvorna. *Tableaux de Paris* [...] och *Gustave III par ses lettres*, två svensk-franska samproduktioner, är lyckade exempel på kosmopolitism i dagens

förlagsvärld. Det är två sällsynt vackra böcker, med typografi, papper och illustrationer av högsta klass. Volymernas praktfulla yttre motsvaras av ett gediget innehåll: ett mönsterligt textkritiskt arbete, fylliga och sakkunniga noter (till stor del inriktade på personhistoriska, kulturhistoriska och lexikografiska upplysningar).

Carl Gustaf Tessin – denna frihetstidens mest magnifika kulturpersonlighet – är väl idag närmast ihågkommen som konstsamlare och som kronprins Gustafs lärare, men han var också en författare av stora mått vad gäller kvantitet och ofta kvalitet. Han skrev en utsökt franska och en märgfull svenska. Hans franska »conte» *Faunillane* attribuerades av somliga fransmän till själve Marivaux – ett bevis på hans stilistiska mästerskap (jfr Henri Cohen, *Guide de l'amateur de livres à gravures du dix-huitième siècle*, sixième édition, Paris 1912, s. 986). Hans litterära kvarlåtenskap på franska och svenska – bl. a. hans brev och Åkerödagbokens 20 000 sidor – är emellertid till större delen otryckt och förvaras i olika offentliga och privata arkiv.

I *Tableaux de Paris* [...] har Gunnar von Proschwitz valt att rädda ur glömskan Tessins privata brev från hans tid som svensk ambassadör i Frankrike. Det blir en djupdykning under en treårsperiod, hösten 1739 – sommaren 1742. Adressaterna är (på ett par undantag när Tessins hustru, den vittra Ulla, och hans vän Carl Hårleman. I inledningen och noterna meddelar von Proschwitz utdrag ur Ulla Tessins brev samt ur hennes otryckta *Portraits des hommes illustres avec un abrégé historique de leurs vies*, som visar att även hon vore värd en studie.

Titeln *Tableaux de Paris* anknyter till ett berömt verk från 1780-talet, Louis Sébastien Merciers *Le Tableau de Paris*. Men medan Mercier skildrar, ofta på ett skakande sätt, de lägre samhällsklassernas liv, är perspektivet i Tessins brev aristokratens. Här beskrivs tillvaron vid franska hovet, med supéer, spel, jakt och samtal med drottningen, här presenteras – främst i breven till Hårleman – Tessins kontakter med artister och hans konstköp. Den franska litteraturen från Corneille och Racine och framåt är en självklar del av hans värld, och han citerar gärna franska dramatiker eller Madame de Sévigné. Han umgås med författare som Fontenelle – en mästare i konversationskonst –, Piron och Marivaux. Till den otåligt väntande Ulla sänder han de sista banden av Marivaux' *La Vie de Marianne*. Han besöker flitigt Paris alla teatrar, från Comédie-Française till marionettspektakel. Hans kommentarer om pjäserna är oftast kortfattade, men i ett intressant brev till Piron (mars 1740) förordar han en ny typ av komedi, som skall skildra dygdiga i st. f. lastbara människor. Han står här i samklang med företrädarna för *le drame*, den nya genre som så småningom växte fram kring mitten av 1700-talet.

Madame de Sévigné, som alltså gärna nämns av Tessin, är ju den mest kända representanten för den nya, aristokratiska brevkonst som utvecklades i Frankrike under 1600-talet. Till skillnad från en äldre, lärd brevskrivnings-tradition, som i anslutning till den klassiska retoriken föreskrev strikta regler för brevens struktur, premierades sådana egenskaper som *nature*, *négligence*, *grace* (en »naturlighet» och en »vårdslöshet» som var frukten av långvarig övning!). Den otvungna konversationen mellan *gens du monde* framstod som ett ideal. (För en utförlig diskussion se Stina Hanssons nyutkomna bok *Svensk brevskriv-*

ning. Teori och tillämpning, Göteborg 1988.) Tessin visar sig behärska den aristokratiska brevstilen till fulländning, han svingar sig lätt och spirituellt från det ena ämnet till det andra. Tonen är ofta *badin* (ett ord som saknar motsvarighet i svenskan), ibland godmodigt satirisk. Men även om Tessin aldrig tröttnar på att underhålla hustrun med sina »folies», är han lika hemma i »[le]style sérieux, profond et politique» (s. 171). Mot den eleganta ordningen i hans privatbrev kan ställas den klara och logiska dispositionen i hans rapport till kanslipresidenten Carl Gyllenberg (som von Proschwitz trycker s. 99 ff.) liksom i hans många promemorior och tal.

Det var genom sin guvernör Carl Gustaf Tessin som den blivande Gustaf III fick sin första kontakt med brevkonsten – kronprinsen var fem år då lären började skriva de brev som så småningom samlades i *En Gammal Mans Bref, Til En Ung Prints* (1756). När Gunnar von Proschwitz i *Gustave III par ses lettres* publicerar ett rikligt urval brev från (och även till) Tessins lärjunge, fyller han en uppenbar lucka. Vid sidan av Jean Baptiste de Chaux' och Johan Gabriel Oxenstiernas notoriskt opålitliga utgåvor av kungens brevväxling vid 1800-talets början har endast förelegat några – mer eller mindre tillfredsställande – editioner av Gustafs brev till enskilda korrespondenter, t. ex. Lovisa Ulrica (Schück, 1919) och Armfelt (Elof Tegnér, 1883). Givetvis har historiker, litteraturvetare m. fl. länge studerat breven i olika arkiv, men en samlad, kommenterad utgåva underlättar forskningen väsentligt samtidigt som den gör materialet tillgängligt för en bredare publik. Å andra sidan ställs von Proschwitz här inför helt andra svårigheter än i Tessinutgåvan. Dels är de textkritiska problemen ovanligt besvärliga, dels är det en synnerligen krävande uppgift att för en så kontroversiell gestalt som Gustaf III åstadkomma ett representativt brevurval – von Proschwitz' ambition har varit (till skillnad från Tessinboken) att täcka kungens hela livsöde, från elva års ålder fram till maskeradbalen 1792.

De textkritiska frågorna presenteras kortfattat i *Gustave III par ses lettres* och i detalj i Gunnar von Proschwitz utmärkta studie *Gustave III de Suède et la langue française. Recherches sur la correspondance du roi* (1962). Kungens handstil är lika svårsläst som hans stavning är suveränt nyckfull. Ett exempel på problemen: Erik Lönnroth, vars biografi *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv* utkom till akademijubiléet 1986 samtidigt som von Proschwitz' utgåva, citerar ofta texter som hans kollega återger i sin helhet; i ett brev till brodern Carl 1783, där Gustaf går in på frimurarhemligheter, läser Lönnroth »*Esper a Corona Vindicata*» (s. 99), medan von Proschwitz transkriberar »*Eques a Corona Vindicata*» (s. 242 – min kurs.). Utgivaren måste vidare ta ställning till brev som endast delvis är egenhändiga, som blott föreligger i avskrift, etc. Gunnar von Proschwitz har valt att systematiskt modernisera kungens stavning och interpunktion, troligen den enda rimliga lösningen i detta fall. Vad texterna förlorar i omedelbarhet, vinner de avgjort i begriplighet.

Jämför man von Proschwitz' presentation av monarken i sin »Introduction» med Erik Lönnroths biografi, slås man av de båda författarnas vitt skilda Gustaf III-uppfattningar. Hos den förre dominerar bilden av »tjusarkungen» – »*L'amabilité formait, avec la sensibilité, le fond du caractère de Gustave III*» (s. 13). Hos den senare möter

»en egocentrisk hysteriker» (s. 3), som tidvis helt levde i en värld av illusioner. Och en farhåga insmyger sig inför läsningen av *Gustave III par ses lettres*: har männe Gunnar von Proschwitz' beundran för sitt forskningsföremål förlätt honom att publicera ett skevt, alltför fördelaktigt texturval? Svaret är nej, såvitt jag kan bedöma. Urvalet förefaller mig fylligt och balanserat, kungens personlighet och handlande ges en mångsidig belysning.

Bland Gustafs tusentals brev på franska och svenska har utgivaren stannat för ca 160 franskspråkiga brev till nära 30 adressater, till största delen otryckta, i både offentliga och privata arkiv (Christineholm, Kulla Gunnarstorp etc.). Till dessa kan läggas ca 20 brev till Gustaf från olika avsändare. Bland kungens korrespondenter återfinns såväl släktingar och monarker som politiska rådgivare och motståndare, diplomater, gunstlingar, militärer, franska adelsdamer och författare (Marmontel, Voltaire, Beaumarchais), teaterdirektören Clewberg och bibliotekarien Leopold. Texterna fokuserar bl. a. Gustafs privatliv, särskilt konflikten med modern som kulminerar i den uppslitande brevväxlingen vid sonen Gustaf Adolfs födelse 1778 (ej medtagen i Schücks utgåva), hans utrikesresor (Paris 1771, Italien och Frankrike 1783–84), viktiga politiska händelser som statsvälvningen 1772, kriget mot Ryssland 1788–90 och franska revolutionen, kulturpolitiska beslut som stiftandet av Svenska Akademien.

Som en röd tråd genom boken löper Gustafs inställning till fransk litteratur och kultur, både som kronprins och vuxen kung. Gunnar von Proschwitz' urval kan sägas bekräfta och fullständiga den bild som ges i Beth Hennings' *Gustav III som kronprins* (1935) och Sven Delblancs *Åra och minne* (1965). Vi återfinner här Gustafs receptivitet – inte minst för Thomas' patetiska äreminnen eller för den nya, sentimentala strömningen inom dramatiken –, den snabbhet varmed han slukar nytkomna verk och låter uppföra de allra senaste pjäserna, hans ambivalenta hållning till de franska upplysningsmännen – ungdomens beundran lämnar med åren plats för ett allt starkare avståndstagande, som dock balanseras av kravet att inte förtörna dessa utdelare av *gloire!* (Man skulle kanske här och var önskat att utgivaren tydligare markerat sina föregångares insatser. Kronprinsens diskussion med grevinnan Bielke 1767 om Beaumarchais' *drame Eugénie* uppmärksammas t. ex. av Beth Hennings s. 176.) I Gustafs kommentarer om teaterföreställningar är det påfallande hur denne borne regissör beskriver vad han *ser* på scenen, i motsats till Tessin som oftast nöjer sig med allmänna värdeomdömen.

Efter Tessins avgång som guvernör hade hans efterträdare Carl Fredrik Scheffer tagit över kronprinsens skoling i brevkonsten. Gunnar von Proschwitz betonar med rätta Scheffers betydelse, och han citerar ett brev till den elvaårige Gustaf, där läraren anbefaller Madame de Sévigné som mönster och slår fast att »[t]out ce qui ressemble à la conversation est bon» (s. 16). Man kunde lägga till att Scheffer inte nöjde sig med att lära ut den aristokratiska, »vårdslösa» brevstilen utan tränade sin elev att systematiskt diskutera politiska, moraliska och historiska frågor. I de brev som växlades mellan Scheffer och Gustaf 1759–60 (tryckta 1771 under titeln *Commerce épistolaire entre un jeune prince et son gouverneur*) får prinsen upprepade gånger argumentera för och emot en allmän sats eller skriva miniatyreloger över sina favorithjältar, på ett sätt

som påminner om den traditionella skolans elementära övningar i retorik (*progymnasmata*).

Den hårda skolningen gav utomordentliga resultat. Säkert och spirituellt hanterar Gustaf den aristokratiska, konversationsliknande stilen i brev till förtrogna, till franska litterära korrespondenter eller till en Leopold. Pulsen är gärna snabbare än i Tessins (och även Scheffers) brev – när kungen befinner sig i händelsernas brännpunkt kan det bli närmast »telegramstil». Men man slås också av Gustafs förmåga till klart och logiskt resonerande, ibland i emotionellt svåra situationer – så t. ex. när nittonåringen presenterar för sin forne lärare Bielke argumenten för och emot ett giftermål med Sophia Magdalena (brev 9) – liksom av hans övertalningskonst – så när han efter statsvälvningen söker förmå Fersen, Ulric Scheffer resp. Höpken att ta plats i rådet (brev 56, 58, 61). Intressant är det brev till Ulric Scheffer (nr 93, 1781) där kungen dryftar ett konkret handlingsprogram för att hindra en befarad hungersnöd. I tragisk kontrast till dessa dokument står de brev från de allra sista åren där Gustaf, besatt av tanken på ett rojalistiskt korståg mot franska revolutionen, bygger upp väldiga luftslott på bräckliga premisser.

Tableaux de Paris [...] och *Gustave III par ses lettres* avslutas med flera värdefulla register. Dock saknas i båda fallen en förteckning över breven. Det spelar mindre roll i Tessinboken, som endast rör sig inom en kort period med ett fåtal adressater, men känns som en besvärande brist i Gustaf III-volymen, som täcker 35 år med nära 30 korrespondenter. Det är en detalj som borde rättas till inför en kommande nyutgåva eller en eventuell översättning till svenska av kungens brev.

Tessin och Gustaf III spelade en central roll som förmedlare av franska impulser till Sverige. I sin tur har Gunnar von Proschwitz genom sina båda editioner bidragit till att göra svensk 1700-talskultur känd och uppskattad i Frankrike. *Gustave III par ses lettres* har rönt berömda recensioner i både dagstidningen *Le Monde* (Gérald Antoine, 7.11.1986) och fakttidskriften *Revue de littérature comparée* (Régis Boyer, 1988:2). Ett par elever till Gunnar von Proschwitz har nyligen i lärarens spår publicerat editioner av Creutz' franska brev (Marianne Molander, åren 1766–70, och Georges Mary, 1779–80, båda 1987). Man får hoppas att detta mödosamma men ovärderliga arbete fortsätter. Än gömmer våra arkiv många tusen 1700-talsbrev, franska såväl som svenska, som skulle förtjäna att utges!

Marie-Christine Skuncke

Pierre Bertaux: *Friedrich Hölderlin*. Aufbau-Verlag, Berlin O./Weimar 1987.

Man har målat över orden, men de återuppstår alltid. På schwabisk dialekt förkunnas, att den arme diktaren, som dagligen, flera timmar i sträck, gick av och an på gången längs muren vid floden Neckar eller runt i sitt tornrum hos snickarmäster Zimmer, citerande partier ur sin *Hyperion* med hög stämma; denne den störste av tyska poeter, Friedrich Hölderlin, *var inte galen!*

Myten om den vansinnige siaren utbildades ju redan under romantiken och ett av de viktigaste dokumenten,